

**М.Тынышбаев атындағы қазақ көлік
және коммуникациялар академиясы**

Тақырыбы:

Амангелді Имановтың ерлігі

Амангелді Үдербайұлы Иманов

(1873 -1919 ж)

Орындаған:

Жеңісқызы Ләззат

ЖОСПАР:

- ◆ **Амангелді Имановтың өмірбаяны;**
- ◆ **Амангелдінің ерліктері;**
- ◆ **Батырға құрмет;**
- ◆ **Қолданылған әдебиеттер.**

✓ Амангелді Иманов

1873 жылы Торғай уезінің Қайдауыл болысындағы ауылдардың бірінде, кедей шаруалардың отбасында дүниеге келген. 7 жасында әкесінен, 12 жасында анасынан айырылып, жастайынан жетім қалады. Әкесінен ерте айырылған Амангелді байлардың есігінде жүріп, бала күннен-ақ жоқшылық пен мұқтаждықты, еңбекші халықтың тартқан қайғы-қасіретін, ауыр тұрмысын көріп өседі.

**Амангелді
Үдербайұлы Иманов**

Қазақ халқының батыры

Қазақстанда 1916 жылы өріс алған Ұлт-
азаттық көтерілістің басшысы

1918 жылдан Компартия мүшесі

- ✓ Амангелді Иманов Байқоңыр көмір кенінде темір ұстасы болып жұмыс жасайды. Және сол уақыт аралығында орыс жұмысшыларымен араласып, таптық сана-сезімі оянады.
- ✓ 1905-1907 жылдары орыстың 1-революциясының азаттық идеясы ықпалымен шаруалардың байларға қарсы қарулы күресіне қатысады.
- ✓ Социал-демократтардың жергілікті жердегі большевиктер тобымен тығыз байланыс жасап, шаруалар бұқарасының ұлт-азаттық күресін басқарушы ретінде бүкіл Торғай даласына атағы жайылды.
- ✓ 1896-1908 жылдары патша өкіметі оны "сенімсіз" адам деп тауып, бірнеше рет түрмеге отырғызды.

1916 жылғы ұлт азаттық көтерілісі

□ Көтерілістің шығу себебі:

1. Әлеуметтік-экономикалық және саяси сипаттағы факторлар;
2. Отарлық езгінің соғыс кезінде барынша күшеюі, жерді тартып алу, орыстандыру саясаты;
3. Патшаның 1916 ж. 25 маусымда армияның қара жұмысына Түркістан өлкесінің және ішінара Сібірдің 19-дан 43-жасқа дейінгі ер-азаматтарын шақыру жөніндегі жарлығы .

Көтерілістің аса ірі ошақтары

Жетісу

Торғай

- ❖ Торғай мен Жетісуда оның танылған жетекшілері А. Иманов, Ә. Жанкелдин, Т. Бокин, Б. Әшекеев, Ө. Саурықов болды.

Амангелді Имановтың ұйымдастырушылық қабілеті халық көтерілісінің алғашқы күндерінен бастап-ақ айқын көрінді.

Ұшы-қиырсыз Торғай даласының барлық түпкірлерінде көтерісшілер жасақтары құрылып, оларға Байқоңыр руднигінің, Шоқпаркөл тас көмір кен орындарының және Орынбор-Ташкент темір жолының жұмысшылары қосылды. Амангелді Имановты жақтаушылардың қатары күннен –күнге өсе берді. Оған Торғай облысындағы жақын жатқан Қостанай, Ырғыз және Ақтөбе уездерінен ғана емес, сонымен бірге Сырдария, Ақмола, Семей облыстарынан көтерілісшілер ағылып келіп жатты.Егер қазан айының бас кезінде Амангелді Имановтың отрядында 5 мыңдай адам болса, 15-20 күннен кейін-ақ олардың қатары 50 мың адамға жетті. Көтерілісшілердің штабы (орталығы) Торғай даласының қиыр түкпірінде, Бетпаққара маңында орналасты.

Амангелді көтерілісшілер арасында әскери тәртіп орнатып, оларды машықтандыруға көңіл бөлді. Ол отрядтарын 10, 50, 100 және 1000 адамнан құралған топтарға бөлді. Олардың басына онбасы, елубасы, жүзбасы, мыңбасы тағайындалды. Көтерілісшілер отрядтарын жинақтап, мүмкіндігіне қарай оларды қаруландырып, Амангелді Иманов шабуыл қимылдарына көшті. 22 қазанға қарай көтерілісшілер Ырғыздан Торғай мен Қарабұтаққа дейінгі барлық почта бекеттері мен телеграф желісін қолдарына алды.

? 1916 жылғы қазанға қарай Торғай және Ырғыз уездерінде 20-ға тарта көтерілісшілер отряды құрылды. 23-қазанда Амангелді Иманов бастаған 15 мың көтерілісшілер отряды құрылды. Бірақ олар қаланы ала алмай, қоршау бірнеше күнге созылды. Амангелді бастаған көтерілісті басу үшін патша үкіметі генерал А.Д. Лаврентьев басқарған 10 мың әскер жіберді. Оған 17 жаяу әскер ротасы, 18 казак-орыс жүздігі, 18 зеңбірегі мен 10 пулеметі бар 4 әскер эскадроны кірді. Лаврентьевтің Орынборда жасақталған әскерлері тесір жол арқылы Шалқарға, Ақтөбеге, Қостанайға түсірілді.

? Бірақ қыстың ерте түсуі көтерілісшілердің қимылын қиындатты. Көтерілісшілер өздерін азық-түлікпен қамтамасыз етіп, алыс жерлерге жертөлелер салды, киіз үйлер тікті. Сөйтіп, 1917 жылдың басынан бастап А. Иманов күресті әрі қарай жалғастыруды көздеді. 1917 жылдың басында Қостанайдан Батпаққараға қарай беттеген бірінші жазалаушы отрядтың жолын Наурызымның екі болысының Амангелді Иманов бастаған 2 мыңдай көтерілісшілер бөгеді. 1917 жылғы 13 қаңтарда Күйікқопа деген жерде болған ұрыстардан кейін жазалаушы отряд шегінуге мәжбүр болды. 18-19 ақпанда кулак-бай отрядтары қолдаған подполковник Тургеневтің мықты қаруланған отряды (4 зеңбірегі және 6 пулеметі бар 6 жүздік) мен Аманкелді сарбаздары арасында шайқас жүрді. 22-24 ақпанда көтерілісшілер Доғалүрпек маңында патша әскерлеріне қарсы соңғы рет шайқасты. Барынша күш сала шайқаса отырып, көтерілісшілер қырға қарай шегінуге мәжбүр болды. 27 ақпанда жазалаушы отряд Доғалүрпек пен Батпаққараны көтерілісшілердің қолында қалдырып, Торғай қаласына шегінді. Патша жазалаушылары мен Амангелді Имановтың көтерілісшілері арасындағы соғыс қимылдары 1917 жылғы Ақпан буржуазиялық-демократиялық революциясынан кейін де жалғаса берді

? Толық емес мәліметтерге қарағанда, Уақытша үкімет ұлт-азаттық қозғалысына қатысқаны үшін Торғай облысында 3 мың адамды жауапқа тартты, олардың ішінде 201 адам өлім жазасына кесілді, 162 адам каторгаға айдалды. Торғай облысында Амангелді Имановпен бірге көтеріліске басшылық етіп, оның дүниетанымын қалыптастыруға зор ықпал жасаған большевик Әліби Жанкелдин еді. Ол 1884 жылы Торғай уезінің Қайдауыл болысында кедей семьясында туған. 1902 жылы орыс-қазақ мектебін бітіргеннен кейін, ол Қазан семинариясына оқуға түсті. 1905 жылы революциялық қызметі үшін, оны осының алдында ғана оқуға түскен Мәскеу семинариясынан шығарды.

? 1915 жылы большевиктердің Петроград ұйымы оны партия мүшелігіне қабылдады. Қазақстандағы 1916 жылғы көтеріліс қазақ халқының азаттық қозғалысының шежіресіндегі ең бір жарқын белес болып табылады. Көтеріліс дүние жүзілік империалистік соғыстың қызып тұрған кезінде, Ресейдегі жұмысшы және шаруа қозғалысының мықтап өрлеу жағдайында өтті. Бұл азаттық қозғалыс ең алдымен империалистік соғысқа және өз жерлерінің тартып алуына қарсы бағыттталып, империализмнің жалпы ресейлік системасына мықтап соққы болып тиді. Көтерілістің бірыңғай басшылығы және ұйымдастырушы орталығы болмаса да, Қазақстанда болып жатқан оқиғалар басқа аймақтарға ықпал жасап, өзара байланысты болып отырды. Көптеген аудандарда көтеріліс антифеодалдық сипат алды. Алайда, көтеріліс стихиялы түрде дамып, онда тұрақты, жеткілікті біріккен басшылықтың болмағандығының салдары айқын көрінді.

? 1916 жылғы көтеріліс қазақ еңбекші бұқарасының таптық сана-сезімін арттыруда зор рөл атқарды. Көтеріліс патшаның малайлары ретінде феодалдық рулық жоғары топтың шын сиқын қазақ шаруаларына айқын көрсетіп, ауылдағы тап күресін жаңа сатыға көтерді. Көтерілістің негізгі қозғаушы күші ұлттық шаруалардың қалың топтары, сондай-ақ жаңадан туындап келе жатқан жұмысшы табының өкілдері, қолөнершілер еді. Оған қазақ халқының өзге топтарының, сонымен бірге демократиялық интеллигенцияның өкілдері де қатысты. Жалпы алғанда, Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс қазақтармен қатар ұйғырлар, өзбектер, дұнғандар және кейбір өзге халықтардың өкілдері қатысқан тұтас бір ұлттық сипатқа ие болды. Қазақ халқының 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысы – Ресей империализмі дағдарысының бір көрінісі еді. Бұл қозғалыс Ресейдегі азаттық күресінің жалпы тасқынына ұласты. Ол империядағы саяси және әлеуметтік дағдарыстың одан әрі асқына түсуіне себепші болды, әскери-феодалдық және әскери отаршылдық басқару жүйесінің іргесін шайқалтты.

ҚАЗАН ТӨҢКЕРІСІ

- ? Қазан революциясының алғашқы күндерінен-ақ Аманкелді бұрынғы көтерілісшілерден қызыл партизандар отрядын құрып, Кеңес өкіметін қорғау және нығайту күресіне белсене араласты. Торғай уезінің соғыс комиссары болып тағайындалды. 1918 жылы наурызда Аманкелді Кеңестердің облыстық съезіне (Орынбор) қатысты. 1918 жылы шілдеде Кеңес қызметкерлерінің бір тобын басқарып, Торғай уезінде ауылдық және облыстық Кеңестердің сайлауын өткізді. Азамат соғысы жылдарында Ә. Жангелдинмен бірге Қазақстанда тұңғыш ұлттық Қызыл Әскер бөлімдерін ұйымдастырады. Колчак әскерінің тылындағы партизандарға көмектесті. 1918 жылы қарашада Аманкелді және Ә. Жангелдин басқарған отряд ақ гвардияшылардан Торғай қаласын азат етті. Шығыс майданда Колчак армиясының шабуылға шығуына байланысты алашордашылар 1919 жылы 20 сәуірде де төңкеріс жасап, Аманкелдіні қолға түсірді. Қызыл партизандар қалаға кіруге бірнеше сағат қалғанда алашордашылардың қолынан қаза табады.

АМАНКЕЛДІГЕ ҚҰРМЕТ

- ? Аманкелдінің туған ауданы және республиканың көптеген колхоз, совхоздары батырдың есімімен аталады. Алматы қаласында және бірсыпыра аудан, облыс орталықтарында батырдың ескерткіш мүсіні орнатылған. Ж.Жабаев, Аманкелдінің бұрынғы сарбазы, халық ақыны О.Шипин т.б. ақындар батырға арнап өлең, поэмалар жазды.

? Жазушы Ғабит Мүсірепов "Аманкелді" пьесасында халық батырының көркем бейнесін жасады.

? Халық суретшілері Әбілхан Қастеев ("Аманкелді" портреті, "Аманкелді шабуылы", "Торғай жорығы") пен Қ. Телжанов ("Аманкелді", "Аманкелді қызыл атты әскері") Аманкелді образын тартымды бейнеледі.

Әбілхан Қастеев

Қ. Телжанов

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- ? Қазақстан тарихы
- ? <https://kk.wikipedia.org/>
- ? <http://tobyl-torgai.kz/2017/04/23/2526>

